

**Надія Нікітенко**  
доктор істор. наук,  
професор,  
зав. відділу науково-  
історичних досліджень  
Національного заповідника  
"Софія Київська",  
м. Київ

# 1000-річчя Софії Київської: *pro et contra*

У жовтні 2009 р. рішенням 35 Генеральної конференції ЮНЕСКО до календаря пам'ятних дат на 2011 рік внесено 1000-річчя заснування Софії Київської.

Підставою для такого рішення стали результати комплексного вивчення історії, архітектури, монументального живопису і написів-графіті Софії Київської, здійсненого впродовж останніх десятиріч. Ці дослідження широко оприлюднені на багатьох міжнародних наукових конференціях в Україні і за кордоном, захищені кандидатська і докторська дисертації на цю тему, видано наукові монографії, книжки та численні наукові та науково-популярні статті.

Ми запропонували *концепцію* закладення Софії в 1011 році за князя *Володимира Великого*, а завершення будівництва собору у 1018 році за його сина *Ярослава Мудрого* [8; 9; 10]. Цю концепцію незаперечно підтверджують виявлені останнім часом на фресках Софії дуже ранні датовані графіті [11]. Таку концепцію вже сприйняло суспільство, зокрема — багато вчених України та зарубіжжя. Результати нових досліджень покладені в основу науково-експозиційної, науково-методичної та екскурсійної роботи заповідника. Екскурсії за новою концепцією успішно проводять не лише для широких туристичних кіл, а й для науковців. Проте не всі вчені підтри-

мують нове датування собору, і найбільш запеклими супротивниками позиції заповідника виступили відомі українські історики *Петро і Олексій Толочки*, які вважають за необхідне керуватися в цьому питанні літописними записами.

**Що ж говорять літописи про час виникнення Софії?**

**Новгородський перший літопис старшого зводу (Синодальний список) повідомляє**

під датою **1017 рік**: “*Ярославъ иде к Берестню. И заложена бысть святая Софья Киевъ*” [3, с. 15];

під датою **1037 рік**: “*Заложн Ярославъ городъ Киевъ, и церковь святяя Софья*” [3, с. 16].

**Новгородський перший літопис молодшого зводу (Комісійний список) наводить такі записи**

під датою **1017 рік** — повторення запису Синодального списку [3, с. 180],

під датою **1037 рік**: “*Заложн Ярославъ городъ Киевъ, и церковь святяя Софья сверши*” [3, с. 180].

У “**Повісті минулих літ**” під датою **1037 рік** міститься запис: “*Заложн Ярославъ городъ великий, у него же града сѹть Златая врата; заложн же и церковь святяя Софья, митрополью, и посемь церковь на Золотыхъ воротѹхъ святоє Богородице Благовѣщенье, посемь святаго Георгия манастырь и святяя Ирны...*” [2, с. 151].

**Старший список Новгородського першого літопису (Синодальний)** датується XIII–XIV ст., **молодший (Комісійний)** — серединою XV ст. У ранніх звістках **Новгородського першого літопису** відбився так званий **Початковий звід** кінця XI ст., що передував “**Повісті віремених літ**”.

“**Повість минулих літ**” — прийнята в науці назва літописного зводу, створеного на початку XII ст. ПВЛ дійшла до нас у двох редакціях (другій і третій). Друга редакція читається у складі **Лаврентійського літопису** (1377 р.) та інших списках. Третя редакція міститься у складі **Іпатієвського** (XV ст.) та **Хлебніківського** (XVI ст.) літописів. Відтак літописи, що збереглися, зазнали кількох редакцій і віддалені від часу виникнення Софії трьома-чотирма століттями. А дані літописів щодо цього є плутаними і суперечливими.

І все ж, наскільки достовірними є наведені літописні звістки? Це питання дуже давно обговорюють у науці, оскільки одні вчені підтримують дату 1017, інші — 1037 рік. Наукова дискусія щодо них триває вже два століття і давно зайшла в глухий кут. Ось які доводи традиційно висувують опоненти супроти один одного.

**Дата Новгородського першого літопису — 1017 р.** — не відповідає історичній ситуації, яка склалася наприкінці правління *Володимира* — на початку княжіння *Ярослава*. Напередодні смерті *Володимира*, *Ярослав*, який сидів у Новгороді, відмовився платити данину батькові, і той збирався йти на *Ярослава*, але розхворівся і помер. Між нащадками *Володимира* розпочалася кривава війна за владу, і *Ярослав*, вперше посівши київський стіл наприкінці 1016 р., володів ним півтора року, бо вже 22 липня 1018 р. після поразки на Бузі від польського князя *Болеслава Хороброго* і його зятя — свого брата *Святополка* втік до Новгороду, а Київ 14 серпня був захоплений *Болеславом* і *Святополком*. Хоча 1019 р. *Ярослав* знов утвердився в Києві, до 1026 р. він вів важку боротьбу з іншим братом — *Мстиславом Чернігівським*. Тож початок правління *Ярослава* був несприятливим для будівництва Софії. Крім того, аби розпочинати таку грандіозну справу в 1017 р., потрібні були колосальні кошти і попередня кількарічна заготівля величезної кількості будівельного матеріалу.

**Дата “Повісті минулих літ” — 1037 р.**, що стала хрестоматійною, є умовною, бо під нею згадується звершення *Ярославом* усіх будівничих акцій, які неможливо було здійснити за один рік. Запис під цим роком насправді є панегириком *Ярославу*, в якому підсумовуються його будівничі заслуги за все життя. Про недостовірність датування закладин Софії в 1037 р. свідчить уже сам той факт, що в кінці цього ж запису говориться про Софію як про діючий не перший рік храм, в якому функціонує створена *Ярославом* бібліотека і “*обычныя пѣсни Богу вѣздають в годы обычныя*”.

Зупинимось тепер на питанні тенденційності літописних звісток. Як відомо, літописи дійшли до нас не в цілісному авторському тексті. Це складні збірки або зводи (компіляції) різножанрових матеріалів, що не лише переписані, але виправлені та доповнені поколіннями літописців, якими, за класичним визначенням знаного дослідника літописів *О. Шахматова*, “*управляли політичні пристрасті і мирські інтереси*” [16]. Але ще задовго до *Шахматова* патріарх історіографії *М. Полевой* звернув увагу на неправдоподібність і тенденційність літописних звісток про характер, діяльність і долю руських князів, синів *Володимира Святославича*. Передусім це стосується *Ярослава*, який, відзначаючись жорстоким, віроломним і нерозбірливим у засобах характером, неправдиво представлений у літописах взірцевим пра-

вितелем. [12, с. 251–254]. Подібні судження про літописання часів *Ярослава* зустрічаємо у багатьох істориків, зокрема у відомого українського вченого *В. Ляскоронського*, який вважав, що *будувати на підставі недостовірних літописних свідчень Ярославової доби “будь-які тверді наукові висновки немає жодної можливості”* [6].

Скепсис щодо достовірності літописних звісток висловлювали й інші науковці, зокрема — *П. і О. Толочки*. Зокрема в книзі “*Київська Русь*” вони зазначають: “*Основними джерелами з історії Київської Русі й по сьогодні залишаються літописи. На жаль, до наших днів вони дійшли не в своєму первісному вигляді, не такими, якими їх було написано в часи давньоруські, а в пізніх списках, що датуються або кінцем XIV або, переважно, XV–XVII ст. ... Таким чином, серйозною помилкою було б вважати, що літописи склалися винятково очевидними подіями і під відповідними роками зафіксовано “справжню” історію. Літописні повідомлення записувалися і переписувалися в різний час і в цьому процесі зазнавали суттєвих змін. Користування літописом пов’язано зі складними джерелознавчими проблемами, коли важливо не просто встановити походження тієї чи іншої інформації, але також врахувати, як концептуально вона пов’язана з новим контекстом, куди вніс її черговий давній книжник*” [14, с. 14, 16]. Щодо літописної статті 1037 р. автори пишуть: “*При тому, що до статті 1037 р. часто ставляться як до звичайного літописного “року”, очевидно, що насправді це — панегирик Ярославу*” [14, с. 148].

Натомість останнім часом, намагаючись спростувати запропоновану нами більш ранню за літописні дату виникнення Софії Київської, *Петро і Олексій Толочки* у своїх виступах у ЗМІ та в різних установах, а також у листах, направлених в урядові інстанції з приводу неможливості, на їхню думку, відзначити в 2011 р. 1000-річчя Софії, наполягають на необхідності дотримуватися “усталених” літописних дат Софії Київської як єдино можливих. Передусім ними обстоюється 1037 рік: *О. Толочко* вважає цей рік найбільш вірогідною датою заснування Софії, *П. Толочко* — завершення її.

А як ми пояснюємо появу в літописах двох дат заснування Софії — 1017 і 1037 р.? Вважаємо, що тенденційні літописні записи, які вийшли з-під пера книжників *Ярослава*, різняться між собою двадцятьма роками, бо не фіксують історичного факту, а відбивають намагання приурочити створення Софії до правління саме цього князя. *Ярослав* посів київський стіл не

за заповітом батька, а в результаті гострої міжособної боротьби з іншими нащадками Володимира. Тож для Ярослава важливо було заявити про себе як про легітимного правителя, найбільш гідного спадкоємця Володимира Хрестителя. Тому найважливішим діянням Ярослава представлено будівництво ним Софії — головної святині Русі. Ось чому літописні дати заснування Софії “прив’язані” до головних віх князіння Ярослава в Києві: появи тут наприкінці 1016 р. з Новгороду і перетворення в 1036 р. на самодержця Русі після смерті брата *Мстислава Чернігівського* і ув’язнення другого брата — *Судислава Псковського*. Отже, літописні звістки про час заснування Софії є недостовірними, тож на них не можна спиратися щодо цього питання.

Натомість найдавніші нелітописні джерела — “Слово” *Іларіона* (1022 р.) і хроніка *Тітмара Мерзебурзького* (1018 р.) — засвідчують виникнення Софії за часів Володимира. Звертаючись до Володимира, митрополит Іларіон говорить, що Ярослав “недокончана твоя наконьча, акы *Боломон Давыдова*, иже дом Божий великий святыи *Его Премудрости създа*” [1, с. 97].

Автор “Слова” *Іларіон* — перший київський митрополит-русич — був сучасником будівництва Софії. Він згадує її (дом Божий великий святыи *Его Премудрости*) у спеціальному пасажі, присвяченому прославленню будівничої діяльності в Києві *Володимира* і *Ярослава*. У науковій літературі вже давно помічено, що в “Слові” Іла-

ріона збереглося свідчення про завершення *Ярославом* починання його батька *Володимира* у створенні Софійського собору, подібно до того, як *Соломон* завершив справу свого батька *Давида* у створенні Єрусалимського храму. Зрозуміло, що *Іларіон* — сподвижник та ідеолог *Ярослава* — мав передусім на меті показати його гідним продовжувачем справи батька, а оскільки тоді ще були живими очевидці спорудження Софії, він не міг замовчати факт починання *Володимиром* цієї справи.

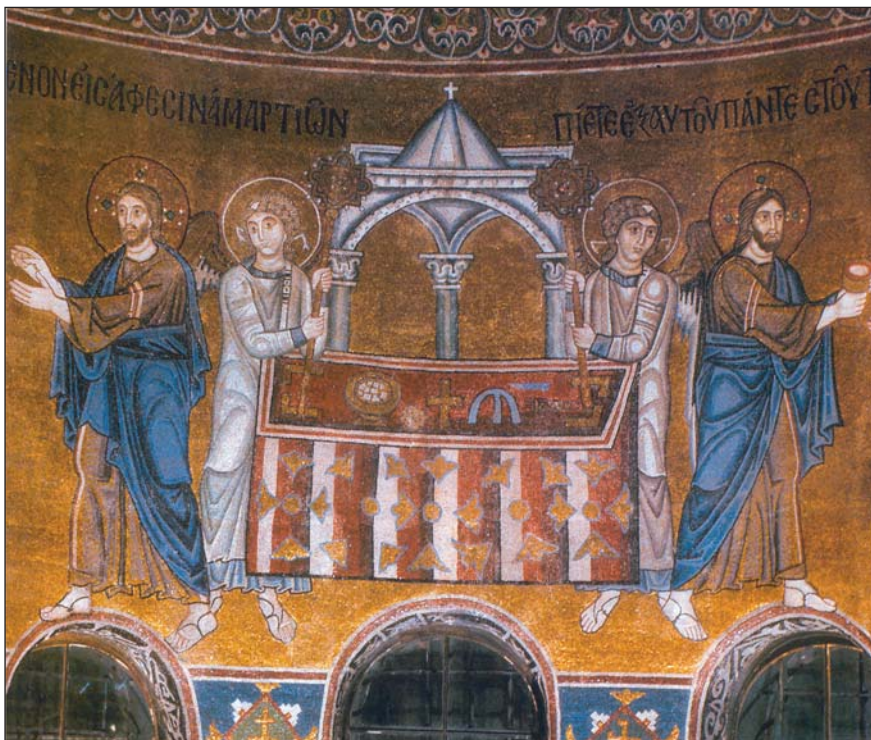
Зазвичай вважають, що “Слово” *Іларіона* виникло не раніше 1037 р., послаючись на згадування в ньому будівництва *Ярослава*, зокрема Софії, яка, згідно з “Повістю минулих літ”, заснована в 1037 р. [1, с. 70]. Але сьогодні просто неможливо ігнорувати результатів дослідження Софії, які свідчать, що вона виникла значно раніше. Для датування “Слова” треба враховувати і його богослужбову специфіку.

“Слово” *Іларіона* — це церковна проповідь, написана на два євангельські тексти, що читалися на Великдень і на Благовіщення. Такі твори ораторського мистецтва розглядали як складники святкової літургії, тож “Слово” могло прозвучати на день повного збігу цих двох свят (на Кірію-Пасху). Оскільки за *Ярослава* Кірію-Пасха сталася тільки одного разу, а саме — 25 березня 1022 р., ця дата і позначає час появи “Слова”. Вразливе місце такого датування *П. Толочко* вбачає в

тому, що воно начебто суперечить згадці наприкінці “Слова” онуків і правнуків *Володимира* [15, с. 143-144]. При цьому істориком не береться до уваги та обставина, що вже за *Ярослава*, котрий княжив 35 років, “Слово”, як це практикувалося Церквою, могло звучати неодноразово, тож редагувалося відповідно до тієї чи іншої нагоди. Відомо, зокрема, що “Слово” використовувалося впродовж століть, тому й збереглося у кількох редакціях і десятках списків. Отже, панегірик *Ярославу* наприкінці “Слова” міг бути долучений до основного тексту у зеніті його правління. Але вперше “Слово”, як вважаємо, прозвучало саме 1022 р. Це означає, що Софія, яка згадується *Іларіоном* як побудована церква, на той час вже “*дивна и славна всемъ округъннииъ странаимъ*”, функціонувала ще до 1022 р.

Не менш важливим є свідчення німецького єпископа *Тітмара Мерзебурзького*, який у 1018 р. записав: С. 1: “*Архієпископ цього міста з моцями святих та іншими церковними святощами влаштував Болеславу і Святополку почесну зустріч у монастирі Св. Софії, який, на жаль, торік погорів*” [4, с. 1].

Йдеться про взяття Києва 14 серпня 1018 р. військом польського князя *Болеслава Хороброго* і його зятя *Святополка Володимировича* під час усобиці, що спалахнула на Русі між нащадками *Володимира* після його смерті. Компетентний у європейських справах мерзебурзький єпископ *Тітмар* записав це свідчення зі слів своїх земляків — саксонських рицарів, що входили до війська *Болеслава*, причому шойно по їх поверненню на батьківщину, після чого незабаром помер (1018 р.). Його хроніка, що зберегалася в оригіналі до пожежі Дрездена в 1945 р., високо оцінюють у науці як джерело руської історії. *Тітмар* фактично засвідчує функціонування в 1017/18 рр. у Києві митрополичого Софійського монастиря з однойменним храмом. Історики, які дотримуються літописного датування закладин Софії Київської в 1037 р., гадають, що згаданий *Тітмаром* храм був дерев’яним, тому він і згорів. Але про це не говорить ні *Тітмар*, ні якийсь інше джерело. До того ж, *Тітмар* згадує пожежу не в соборі, а в монастирі (*in sancte monasterio Sophiae*). Довільно перекладаючи слова “в святому соборі Софії”, польський історик *А. Поппе*, чие тлумачення отримало підтримку в науці, зокрема *П. і О. Толочків*, насправді спотворює джерело. Він стверджує, що нібито для *Тітмара* та інших авторів IX-XI ст. поняття “монастир” і “кафедральний собор” були ідентичними, вказуючи на засто-



Софія Київська. Мозаїка “Євхаристія”. Центральна частина

сування хроністами щодо Магдебурзького та Падерборнського соборів впереміж слів “монастир” і “головна церква” [17, р.17]. Проте ці храми були монастирськими, тож таке слововживання цілком зрозуміле. Це означає, що головний аргумент Поппе, висунутий ним майже півстоліття тому, завдовго до найновіших наукових відкриттів у Софії, сьогодні “не працює”.

**Вочевидь в 1017 р. згоріли дерев'яні споруди Софійського монастиря, а сам собор уцілів** (так сталося, наприклад, і в 1697 р.). Певно, що **Софійський кафедрал — головний храм могутньої Русі через 30 років після її хрещення не міг бути дерев'яним**, тим більше що поруч стояла чудова кам'яна Десятинна церква, яка до побудови кафедрального храму Софії виконувала роль митрополичої резиденції. Отже, Тітмар говорить саме про той храм Софії, що зберігся донині.

Свідчення Іларіона і Тітмара щодо виникнення Софії в другому десятиріччі XI ст. підтверджуються результатами її сучасних натурних досліджень. Хоча Софія містить у собі найбільш достовірні автентичні дані щодо часу свого виникнення, П. і О. Толочки їх або ігнорують або ж голосливо заперечують цей факт. Особливо це стосується останніх сенсаційних знахідок датованих графіті в Софії Київській, в яких зафіксовано час їх написання.

**На сьогодні на фресках у різних місцях собору виявлено вже дев'ять графіті, які спростовують 1037 рік як час заснування чи завершення Софії: 1018/21, 1019, 1022, 1028, 1033 (три написи), 1036 і 1038/9 рр.** Найбільш ранні з них перекреслюють і 1017 р., адже переконливо свідчать, що вже до 1018-1022 років собор стояв і був прикрашений розписами [11]. У своєму листі від 26.01. 2010 р. на ім'я Президента НАН України академіка Б. Патона П. Толочко категорично стверджує, що “написів з такими датами у Софії просто немає”, але не наводить жодної альтернативної наукової публікації (бо вони відсутні!) на користь такого твердження.

Широко опубліковані нами в науці за останні три роки вказані графіті — це неспростовні факти, які засвідчують виникнення Софії в другому десятиріччі XI ст. **Зіставивши з цим часом дні освячень Софії, що здавна збереглися в Святцях, ми датуємо її закладення (посвячення Премудрості Божій) неділю 4 листопада 1011 р., а завершення (освячення — інаугурація) — неділю 11 травня 1018 р. Саме на ці дати припали недільні (Господні) дні, в які за канонами могли освятити Софійський собор (дім Господній). Тобто собор був**

**закладений і майже закінчений князем Володимиром, хрестителем Русі 1011-1015 рр., а завершений його сином Ярославом від кінця 1016 до травня 1018 р.**

У складних умовах свого півторарічного першого етапу київського правління Ярослав спромігся лише завершити те, що було майже створене його батьком. Недільні дні освячення Софії Київської (4 листопада і 11 травня) фактично збігаються з днями закладення і освячення Константинополя — Нового Єрусалиму християнського світу: його закладення сталися у неділю 8 листопада 324 р., а у неділю 11 травня 330 р. відбулося освячення міста. Отже, простежується збіг дат, що правда з київською “поправкою” на недільний день, який у 1011 р. випав на 4 листопада.

Орієнтований на сакральний взірць час створення Софії Київської був підпорядкований концепції Києва як Нового Єрусалиму, що підтверджує ключовий поصاتний напис над головним вівтарем собору: “Бог серед нього — нехай не хитається, Бог допоможе йому, коли ранок настане” (Пс.45:6). У написі йдеться про впорядкований Богом непохитний Небесний Єрусалим (у цьому контексті — Київ та його кафедрал), надійно захищений Божою Премудрістю від мороку хаосу.

У мозаїках та фресках Софії простежено широке й послідовне прославлення замовників собору — княжого подружжя хрестителів Русі Володимира й Анни. Найбільш виразно ця тенденція позначилася на світських фресках — княжому груповому портреті у центральній навій розписі сходових веж, що ведуть на княжі хори. Княжий портрет раніше визначали як зображення родини Ярослава Мудрого. Але ця фреска не може бути порт-

ретом родини Ярослава, бо така атрибуція ніяк не узгоджується з датами вишеназваних графіті, адже старші діти князя представлені на фресці дорослими, між тим як старші сини та дочки Ярослава народилися з 1020 по 1032 р. Застарілою є й гіпотеза, що на світських фресках веж зображено візит княгині Ольги до Константинополя — це суперечить змісту сюжетів фресок, середньовічним ментальним і обрядовим нормам та іконографічним канонам. Насправді на княжому портреті представлено родину Володимира й Анни, на фресках веж — укладення наприкінці X ст. в Константинополі їх династичного шлюбу, що започаткував хрещення Русі. У релігійних сюжетах Володимир і Анна прославляються через символічні прообрази — святих, які або були їх небесними патронами, або чий діяння повторило княже подружжя [8; 9; 10].

**Датування Софії 1011-1018 рр. підтверджують результати лабораторних аналізів складу фрескового тиньку і полив'яних плит підлоги Десятинної церкви і Софії Київської.** Причому фресковий тиньк Софії порівнювався з тиньком під мозаїками і фресками центрального найдавнішого ядра Десятинної церкви. Вчені довели, що за технологічними ознаками фресковий тиньк і полив'яні плити підлоги обох храмів є повністю ідентичними. Так само і стиль стінопису цих храмів виявляє між собою близькі аналогії [5; 7]. Це об'єктивно засвідчує хронологічну близькість обох храмів, побудованих “мастерами от Грець”, закликаних Володимиром наприкінці X ст. для будівництва Десятинної церкви.

**Джерела кінця XVI - XVIII ст. свідчать, що традиція пов'язувати заснування Софії з часами Володимира по-**



Коронаційний вихід царівни Анни.  
Фреска північної вежі у замальовці середини XIX ст.

	Дата складається з літер <b>СФКЗ</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ), 20 ( <b>К</b> ) та 7 ( <b>З</b> ). Відповідно, в написі зафіксований 6527 р. від створення світу, тобто, 1019 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з літер <b>СФК</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ) та 20 ( <b>К</b> ). Четверта літера, яка позначала одиниці, була знищена вибоєм. Тому верхньою хронологічною межею появи графіті може бути 6529 рік від створення світу, тобто, 1021 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з трьох літер <b>СФЛ</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ) та 30 ( <b>Л</b> ). Відповідно, в написі зафіксований 6530 р. від створення світу, тобто, 1022 р. від Різдва Христового. В тексті мова йде про Кіріюпасху (дата Пасхи та Благовіщення співпадають), яка дійсно сталася у 1022 р.
	Дата складається з чотирьох літер <b>СФЛС</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ), 30 ( <b>Л</b> ) та 6 ( <b>С</b> ). Кожна цифра має закінчення — є (шеститисячне, п'ятисоте, тридцятье, шосте). Відповідно, в написі вказаний 6536 р. від створення світу, тобто, 1028 р. від Різдва Христового.
	В цих графіті дата складається з чотирьох літер <b>СФМА</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ), 40 ( <b>М</b> ) та 1 ( <b>А</b> ). Відповідно, в трьох написах зафіксований 6541 р. від створення світу, тобто, 1033 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з чотирьох літер <b>СФМА</b> , цифрове значення яких — 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ), 40 ( <b>М</b> ) та 4 ( <b>А</b> ). Відповідно, в написі вказаний 6544 р. від створення світу, тобто, 1036 р. від Різдва Христового.
	Дата складається з чотирьох літер <b>СФМЗ</b> , цифрове значення яких - 6000 ( <b>С</b> ), 500 ( <b>Ф</b> ), 40 ( <b>М</b> ) та 7 ( <b>З</b> ). Відповідно, в написі вказаний 6547 р. від створення світу, тобто, 1039 р. від Різдва Христового.

#### Найдавніші датовані графіті Софії Київської. Прориси

бувала в Києві впродовж сторіч. Наприкінці XVI ст. Софію відвідали іноземні мандрівники Мартин Груневек (1584) та Еріх Лясота (1594), які записали в своїх щоденниках, що собор побудував хреститель Русі князь Володимир.

Але найбільш значущим є те, що в самій Софії був вказаний точний час її заснування — це 1011 рік! Виявляється, **1011 рік як час початку будівництва Софійського собору фігурував у його двох головних написах — титульному над входом (імовірно кінця XVI ст.) та ктиторському митрополита Петра Могили під центральним куполом.**

У XVIII ст. 1011 рік як час заснування Софії ввійшов у “Описи Київського намісництва”, що свідчить про офіційне визнання цієї дати нашими попередниками. Тож вона не “результат (нашої) дослідницької уяви”, як пише в своєму вже цитованому вище листі П. Толочко, а має свій вагомий історичний прецедент. Цю дату визнавали в Україні до кінця XVIII ст., тобто до того часу, коли царським урядом здійснено уніфікацію всіх офіційних даних щодо включених до складу імперії українських земель. Лише після 1797 р., зі створенням Київської губернії, офіційно стверджено “хрестоматійну” літописну дату 1037 р.

Тим не менш напис *Петра Могили* зберігався аж до середини XX ст. Виконаний у 1634 р. на арках центрального купола Софії Київської, напис Могили стисло вміщав у собі весь літопис собору. Цей історичний, художньо оформлений текст було видалено під час реставраційних робіт у 1953 р. На виявлених довоєнних негативах та фотографіях зміст зафіксованих фрагментів напису підлягає прочитанню. Читався текст, починаючи з північної сторони, так само, як “прочитуються” відомі фрескові композиції підкупольного христологічного циклу. Перша частина тексту містить дату закладення собору: “**Изволением Божіємъ нача здатися сей Премудрости Божія храмъ въ лѣ то 1111**” (1011) [13].

Замовляючи напис, митрополит *Петро Могила* — знаменитий ієрарх та відомий церковний ерудит — мав у своєму розпорядженні архівні матеріали, що зберігалися в Софійському монастирі до кінця XVII ст. і були втрачені під час пожежі 1697 р. У будь-якому випадку Петро Могила керувався якимось цілком достовірним фактом (чи фактами), щоби поставити точну дату 1011 рік у найвідповідальнішому написі, що містив у собі стислу “біографію” собору, тим більше, що цією датою вона починалася. В іншо-

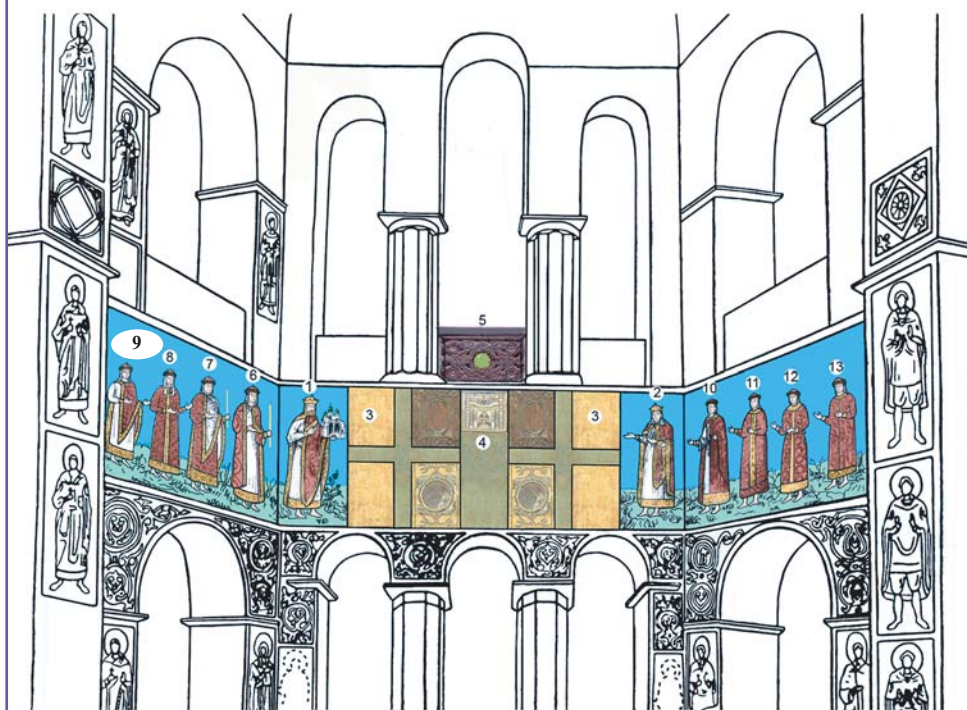
му разі мусимо абсолютно безпідставно запідозрити вченого митрополита у невігластві чи зумовленій політичними чинниками свідомій фальсифікації або, як пише у своєму вищезгаданому листі П. Толочко, “пізнішому домислі”. Для реконструкції реальності XI ст. слід залучати та аналізувати всі наявні джерела, тим більше, що вони взаємно підтверджують одне одного, а це вже саме по собі є ознакою історичної істини.

Отже, дата 1011 рік не є “абсурдом”, який Україна, на переконання П. Толочка, мусить негайно спростувати в ЮНЕСКО; ця дата є цілком легітимною і в науковому, і в історичному сенсі. Так, принаймні, висловились більшість учасників представницького Круглого столу “*Датування Софії Київської у світлі нових досліджень*”, що відбувся 3.02. 2010 р. в Національному заповіднику “Софія Київська”. Для учасників Круглого столу безпосередньо в соборі ми спільно з *В. Корнієнком* провели доповідь-екскурсію “*Софія Київська у нових дослідженнях*”. Потім нову концепцію датування собору презентовано у конференц-залі Будинку митрополита, де учасники Круглого столу обговорили доповідь науковців заповідника “*Фактичні дані щодо 1000-річчя Софії Київської*”.

Подальша дискусія, як вважаємо, можлива лише після публікації нашими супротивниками (поки що — не опонентами) альтернативної концепції з її належним науковим обґрунтуванням. Хотілося б не “гри в одні ворота”, не розмов і безпідставних звинувачень, а реальних результатів. Тому, найближчим часом презентуємо монографію-каталог *В. Корнієнка* “Корпус графіті Софії Київської” (I частина). Це стане новим кроком уперед у дослідженні 1000-річної святині, вагомим підтвердженням її справжнього віку, а він, поза сумнівами, заслуговує на всенародне святкування.

Відзначення 1000-річного ювілею найвеличнішої та найдавнішої на теренах України і всієї Східної Європи історико-архітектурної та мистецької пам'ятки — Софійського собору сприятиме зміцненню державницьких і культурних традицій України, духовній консолідації суспільства, значно підвищить її міжнародний імідж як країни з багатою і славною історією та колосальним культурним надбанням. Відзначення цієї пам'ятної дати стане цінним внеском у справу захисту, збереження, вивчення та популяризації цієї унікальної споруди, її національного і загальносвітового значення.

Портрет родини князя Володимира Святославовича  
(реконструкція д.і.н., проф. Надії Нікітенко)



- |   |                           |   |
|---|---------------------------|---|
| 1 - князь Володимир з моделлю Десятинної церкви                   | 5 - шиферна плита з яшмою | 9 - Гліб  |
| 2 - княгиня Анна  | 6 - Ярослав               | 10 - Феофана — старша донька Володимира та Анни |
| 3 - мармурова панель (за аналогією з Софією Константинопольською) | 7 - Борис                 | 11, 12, 13 - доньки Володимира та Анни          |
| 4 - символ престолу на мармуровій панелі                          | 8 - дружина Бориса        |   |

Фреска “Княжий портрет”. Реконструкція Н. Нікітенко

### Література

1. Молдован А.М. Слово о законе и благодати Илариона. — К.: Наукова думка, 1984.
2. ПСРЛ. — Т. 1 : Лаврентьевская летопись. — М.: Языки русской культуры, 1997. — 738 с.
3. ПСРЛ. — Т. 3 : Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 692 с.
4. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. — К., 1874.
5. Ганзенко Л., Коренюк Ю., Меднікова О. Нові дослідження археологічних колекцій стінопису Десятинної церкви та прилеглих споруд. До 1000-ліття освячення // Церква Богородиці Десятинна в Києві/ Наук. ред. П. Толочко. — К., 1996. — С.73.
6. Ляскоронский В. Эймундова сага как исторический источник для древнего периода русской истории. Рукопис. IP НБУВ, ф.Х, спр. 11502. Арк.1).
7. Макарова Т.И. Поливная посуда. Из истории керамического импорта и производства Древней Руси //Свод археологических источников. Вып. Е1-38. — М., 1967. — С.36-37
8. Никитенко Н.Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. — К., 1999.
9. Никитенко Н. Святая София Киевская. — К., 1998.
10. Никитенко Н.Н. Собор Святой Софии в Киеве. — М., 1998.
11. Нікітенко Н., Корнієнко В. Найдавніші датовані графіті Софії Київської // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 2007. — Вип. 12. — С. 244-260; Нікітенко Н., Корнієнко В. Найдавніші графіті Софії Київської та їх датування // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. — К., 2008. — Вип. 7: До ювілею професора Василя Іринарховича Ульяновського. — С. 365-399;
12. Полевой Н. История русского народа. — М., 1829. — Т.1. — С.251-254
13. Рясная Т.М. Втрачені ктиторські написи Софії Київської// Могилянські читання. 36. наук. праць Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. — К., 2009. — С.114- 120.
14. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. — К.1998.
15. Толочко П.П. Київ і Русь. Вибрані твори. 1998 — 2008 pp.
16. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб., 1908.
17. Porre A. The buildind of the church of St. Sophia in Kiev // Journal of Medieval History. — Amsterdam, 1981. — Vol. 8.